

A RÁKÓCZIFALVA-KASTÉLYDOMBON FELTÁRT BRONZKORI EMBERTANI LELETEK VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI

Hajdu Tamás^{1,2}

¹Embertani Tanszék, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest;

²Embertani Tár, Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest

Hajdu T.: *Physical anthropological investigation of human remains excavated at Rákóczifalva-Kastélydomb Bronze Age site. In 1962, a bi-ritual Bronze Age cemetery (cremation and inhumation burials) were excavated by Zsolt Csalog at Rákóczifalva-Kastélydomb (Jász-Nagykun-Szolnok county, Hungary). The Early Bronze Age skeletons and cremains belonged to the Nagyrév culture. The Late Bronze Age individuals were the bearers of the so-called Rákóczifalva cultural group of the Tumulus culture. The study provides the results of the biological anthropological analysis of human remains buried at Rákóczifalva-Kastélydomb Bronze Age cemetery. Both the inhumated and the cremated remains were very poorly preserved and fragmented. The low number of the investigable skeletons that belonged to the Nagyrév culture did not allow us to make any conclusions about the Early Bronze Age populations lived at Rákóczifalva. However, the publication of the basic anthropological results is relevant because these metric data are the first published data of the populations of the Nagyrév culture. The age distribution of the Late Bronze Age community shows a high percentage of sub-adults in the cemetery, similar to Jánoshida-Berek Tumulus culture community. In Rákóczifalva material the sex distribution was balanced. The pathological alterations that are usually frequent in almost every prehistoric material were observable in this series too (e.g. degenerative alterations of the spine and joints, porotic hyperostosis and enthesal changes).*

Keywords: Bronze Age; Nagyrév culture; Tumulus culture; Biological anthropology; Bioarchaeology.

Bevezetés

A Jász-Nagykun-Szolnok megyében található Rákóczifalván 1962 májusában és júniusában Csalog Zsolt vezetésével feltárásokat végeztek, amelyek során gepida, avar és honfoglalás kori csontvázas, valamint kora- és késő bronzkori birituális, csontvázas és hamvasztásos rítusú temetkezések kerültek elő. A kora bronzkori leletek a Nagyrév kultúrához, a késő bronzkori leletek a Halomsíros kultúra ún. rákóczifalvi csoportjához sorolhatók (Csalog 1963a, b, Kovács 1981). Az embertani leletek a feltárást követően a József Attila Tudományegyetem Embertani Intézetébe (ma Szegedi Tudományegyetem, Embertani Tanszék) kerültek vizsgálatra és megőrzésre.

A gepida, avar és honfoglalás kori sírok vizsgálatának eredményeit Lipták és Marcsik (1975) ismertette. Farkas az 1975-ben elkészült kandidátusi disszertációjához a JATE Embertani Intézete teljes őskori leletanyagát feldolgozta, így a Rákóczifalván 1962-ben feltárt bronzkori emberi maradványokat is, felvázolva ezzel a Dél-Alföld őskorának embertani képét (Farkas 1975). A disszertáció eredményeiből több összefoglaló munka is született (Farkas és Marcsik 1975, Farkas 1976a, b, 1977a, b). A Rákóczifalván Csalog

által feltárt bronzkori sírok vizsgálatának eredményei ugyanakkor azóta is csak Farkas Gyula kandidátusi disszertációjából ismertek (Farkas 1975).

A temető történeti embertani feldolgozása során Farkas a leletek Csalog által a feltárási helyszínén elvégzett kultúra szerinti besorolást használta fel. Az azóta eltelt időben ugyanakkor a kora bronzkori Nagyrév kultúra (Csányi 1983) sírjaira vonatkozó előzetes régészeti közlemény megjelent, emellett Kovács Tibor elvégezte a késő bronzkori Halomsíros kultúra sírjaiból feltárt régészeti leletanyag előzetes feldolgozását és régészeti közlésre való előkészítését, amely eredményeit jelen kutatás elvégzése során rendelkezésemre bocsátotta. Kovács Tibor a leletek Csalog által a feltáráson elvégzett régészeti kormeghatározását több esetben pontosította. Az embertani vizsgálatok során a leletek régészeti kultúrába való besorolásánál Csányi (1983) és Kovács közöletlen régészeti alapadatait és korszak szerinti besorolását vettem figyelembe.

A Nagyrév és a Halomsíros kultúra hazánk területén feltárt temetői közül több széria embertani vizsgálata is megtörtént (1. táblázat), de egyik kultúra esetében sem mondható el az, hogy ezekről a csoportokról jelentős mennyiségű embertani adat ismert lenne. Ez különösen hangsúlyozandó a Nagyrév kultúra esetében. Amennyiben a Közép-Tisza vidéket vesszük alapul, ez még kevésbé van így, amely részben az eddig előkerült leletek rossz megtartási állapotával, részben pedig a bronzkori népességek körében gyakran alkalmazott hamvasztásos temetkezési rítussal magyarázható.

Tanulmányomban a Rákóczi-falva-Kastélydomb lelőhelyen előkerült bronzkori sírok embertani vizsgálatának eredményeit ismertetem, Farkas taxonómiai eredményeinek figyelembevételével (Farkas 1975).

Anyag és módszer

A bronzkori sírok embertani anyaga a Szegedi Tudományegyetem Embertani Tanszékének gyűjteményében található.

A meglévő kora bronzkori sírok: 4, 26, 61, 88, 138.

A meglévő késő bronzkori sírok: „D”, 1, 2, 3, 18, 24, 47, 51, 52, 55, 57, 64, 67, 73, 75, 82, 84, 86, 89, 99, 100, 103, 110, 112, 113, 120a, 120b, 125, 142, 147, 148, 151, 155, 163, 164, 170, 172, 173.

A meglévő bizonytalan kulturális besorolású, bronzkori sírok: 17, 34, 63, 84, 85, 93, 146, 151.

A morfológiai nem meghatározását Éry és munkatársai (1963) módszere szerint végeztem el. A biológiai életkor becslésére Todd (1920), Schour és Massler (1941), Ubaleker (1978), Stloukal és Hanáková (1978), Ferembach és munkatársai (1979), Işcan és munkatársai (1984, 1985), Meindl és Lovejoy (1985), valamint Bernert és munkatársai (2007, 2008) módszerét használtam fel. A koponyák és vázcsontok mérését Martin és Saller (1957) szerint végeztem el. A testmagasság becslését Sjøvold (1990) módszere alapján végeztem el a combcsont és a felkarcsont legnagyobb hosszát, valamint a sípcsont teljes hosszát alapul véve. Az eredmények kiszámítására Bernert (2005) programcsomagját használtam.

A paleopatológiai elemzéseket Ortner (2003), valamint Aufderheide és Rodríguez-Martín (1998) munkáit figyelembe véve végeztem el.

A hamvasztásos temetkezések csontanyagát Nemeskéri és Harsányi (1968), valamint Pap és munkatársai (2009) útmutatásait figyelembe véve Chochol (1961) alapján végeztem el.

1. táblázat. A Nagyrév és Halomsíros kultúra embertani leletei a szakirodalomban.
 Table 1. Published human remains belonged to the Nagyrév and Tumulus culture (közöletlen: unpublished publication, jelen tanulmány: present publication).

Régészeti kultúra – Archaeol. c.	Lelőhely – Site	Irodalom – References	Sírszám – No. of graves
Nagyrév	Szigethalom-Szabadkai út	Zoffmann 1995	1
	Szigetszentmiklós-Felsőtag	Zoffmann 1995	39
	Rákóczi-falva-Kastélydomb	Farkas 1975	3
Halomsíros	Budapest XXII. ker.-Nagy-té-ny-Érdli- get (M6)	Hajdu 2012a, b; Köhler és Hajdu közöletlen	45
	Debrecen-Bellegelő	Szathmáry 1979	1
	Egyek-Bodajcs-oldal	Szathmáry 1979	1
	Egyek-Dorogmai út	Szathmáry 1979	3
	Egyek-Tag	Szathmáry 1979	2
	Emőd-István major	Kővári és Marcsik 2004	1
	Győr-Ménfőcsanak	Tóth és mtsai 2016	2
	Jánosháza	Tóth 2013	3
	Jánoshida-Berek	Hajdu 2008	173
	Katymár-Prispa	Farkas 1975	1
	Mezőcsát-Hőrcsögös	Hansel és Kalicz 1986 cit Nemeskéri; Hansel és Kalicz 1986 cit Tóth; Hajdu 2012a, b	34
	Mezőnagymihály-Nagyecsér-Észak	Fischl és Hajdu 2016	7
	Oszlár-Nyárfaszög	Zoffmann 2005	5
	Rákóczi-falva-Bivalytó-Bagi föld I, 1. leelőhely	Hajdu 2012a, b; Kővári és Hajdu közöletlen	92
	Rákóczi-falva-Közsegháza	Zoffmann 2004	7
	Rákóczi-falva-Kastélydomb	Farkas 1975, Hajdu 2012a, b, jelen tanulmány	47
	Szurdokpuszti-Hosszú dűlő	Köhler és Hajdu 2008, 2009	3
	Tápé-Szentégláégető	Farkas és Lipták 1971, 1975	579
	Törökszentmiklós-Kengyeltenyősz.	Szathmáry 1979	1
	Tiszafüred-Majoroshalom C, E	Hajdu 2012a, b, közöletlen	149
	Tiszakeszi-Szódadomb	Kővári 2008; Hajdu 2012a, b, közöletlen	3

Vizsgálati eredmények

Az embertani elemzés során nyert alapadatok, az elhalálozottak kor és nem szerinti megoszlása, valamint a metrikus elemzés eredményei a 2–5. táblázatokban láthatók. A hamvasztásos rítusú sírokra vonatkozó elemzés adatait a 6–7. táblázatban foglaltam össze.

A kora bronzkori sírok vizsgálatának eredményei

4. sír (Ltsz. 3517): Csontvázas temetkezés. 35–40 éves férfi. A koponya, az állkapocs és a váz egyaránt töredékes. A koponya rendkívül robusztus, a vázon ez kevésbé volt megfigyelhető. Az orrüreg alsó peremének alakja anthropin, alveoláris prognathia nincs. A homlok lapos, a nyakszirt ívelt, a fossa canina közepesen mély. Az ágyéki csigolyák kis ízületein gyulladásnyomok láthatók.

2. táblázat. A vizsgált egyének alapadatai (-: hiányzik, t: töredékes, h: hiányos, th: töredékes és hiányos).

Table 2. Basic data of investigated remains buried at Rákóczi-falva Bronze Age cemetery (-: missing, t: fragmentary, h: incomplete, th: fragmentary and incomplete, csontváz: inhumated, hamvasztott: cremated).

Régészeti kultúra – Archaeolog- ical culture	Sírszám – Grave number	Leltári sz. – Inv. no.	Nem – Sex	Elhalá- lozási kor (év) – Age (ys)	Kopo -nya – Skull	Áll- kapocs – Mandible	Váz – Post- cranial bones	Rítus – Rite
Nagyrev	4	3517	♂	35–40	t	t	t	csontváz
	26	3531	?	15–?	th	th	th	hamvasztott
	61	3559	?	18–45	th	th	th	hamvasztott
	88	3578	?	10–11	–	th	th	csontváz
	138	3619	♂	50–55	ép	ép	ép	csontváz
Halomsíros	„D”	3648	?	15–60	th	th	th	hamvasztott
	1	3514	?	0	th	–	th	csontváz
	2	3515	?	1–6	th	–	–	csontváz
	3	3516	?	1–14	th	–	th	hamvasztott
	18	3524	♀?	25–40	th	–	th	csontváz
	24	3529	?	1–6	th	–	th	hamvasztott
	47	3550	?, ♀(?)	3–6, 18–?	th	–	th	hamvasztott
	51	3554	?	11–60	th	–	th	hamvasztott
	52	3555	?	2–3	th	th	–	csontváz
	55	3557	?	14–15	th	–	th	csontváz
	57	3558	♂	25–35	h	–	th	csontváz
	64	3562	?	35–55	th	th	th	hamvasztott
	67	3563	?	20–?	th	–	th	hamvasztott
	73	3568	?	20–60	–	–	th	hamvasztott
	75	3569	♀	25–30	h	–	ép	csontváz
	82	3574	?	20–35	th	th	th	hamvasztott
	84	3575	♀	30–55	th	th	th	hamvasztott
	86	3577	?	2–3	th	h	th	csontváz
	89	3579	♂	20–60	th	–	th	hamvasztott
	99	3588	?	4–6	th	–	th	hamvasztott
	100	3589	?	3–5	th	h	th	csontváz
	103	3592	?	15–?	–	–	th	hamvasztott
	110	3599	♀	35–40	th	th	h	csontváz
	112	3601	?	20–60	th	th	th	hamvasztott
	113	3602	?	0	t	–	h	csontváz
	120a	3606	?	1–6, 15–45	th	th	th	hamvasztott
	120b	3607	?	5–14	th	th	th	hamvasztott
	125	3612	?	0–2	th	–	th	csontváz
	142	3622	?	7–18	th	th	th	hamvasztott
	148	3626	?	10–30	th	th	th	hamvasztott
	155	3631	♂	25–30	ép	ép	ép	csontváz
	163	3636	♀	21–24	th	–	ép	csontváz
	164	3637	♂	20–30	th	th	th	hamvasztott
	147	3625	?	2–4	th	–	th	csontváz
	172	3644	?	2–3, 10–?	th	th	th	hamvasztott
	173	3645	?	20–60	th	th	th	hamvasztott
	170	3643	?	30–60	th	–	th	hamvasztott

2. táblázat folytatása – Table 2 cont'd.

Régészeti kultúra – Archaeological culture	Sírszám – Grave number	Leltári sz. – Inv. no.	Nem – Sex	Elhalá- lozási kor (év) – Age (ys)	Kopo -nya – Skull	Áll- kapocs – Mandible	Váz – Post- cranial bones	Rítus – Rite
Nagyrévi – Halomsíros	17	3523	♂	35–50	th	th	h	csontváz
	34	3539	♀	20–30	th	th	th	csontváz
	63	3561	♂	40–45	ép	h	th	csontváz
	85	3576	♀?	20–25	th	th	th	csontváz
	93	3583	?	6–7	t	th	h	csontváz
	146	3624	?	2–3	th	–	h	csontváz
	151	3629	♀	30–35	th	th	th	csontváz

3. táblázat. A késő bronzkori egyének nemi és korcsoportonkénti megoszlása.

Table 3. Age and sex distribution of the Late Bronze Age individuals.

Korcsoport – Age groups	?	♂	♀	Együtt – Together
Neonatus	2	–	–	2
Infans I.	11	–	–	11
Infans I–II.	3	–	–	3
Infans II.	–	–	–	–
Infans – Juvenis	1	–	–	1
Juvenis	–	–	–	–
Adultus	–	3	4	7
Adultus – Maturus	5	1	2	8
Maturus	–	–	–	–
Senilis	–	–	–	–
?	5	–	–	5
Együtt – Together	27	4	6	37

26. sír (Ltsz. 3531): Hamvasztásos temetkezés. 15–? éves meghatározhatatlan nemű egyén. A kiégettségben a váz különböző részei és a koponya között nincs jelentős eltérés. A kiégettség tökéletlen, a kalcinált csonttöredékek mérete közepes (1–5 cm), száma körülbelül 10 darab, tömegük 30 g.

61. sír (Ltsz. 3559): Hamvasztásos temetkezés. 18–45 éves, meghatározhatatlan nemű egyén. A csonttöredékek robuszticitása gyenge, az izomreliefek kifejezettsége közepes. A fragmentáltság mértéke közepes (1–5 cm), a kiégettség tökéletlen. A koponya kevésbé jól kiégett, mint a váz. A hamvak tömege 448 g, mennyisége meghaladja a 100 darabot.

88. sír (Ltsz. 3578): Csontváz

temetkezés. A koponya hiányzik, az állkapocs és a váz töredékes és hiányos. 10–11 éves gyermek.

138. sír (Ltsz. 3619): Csontváz

temetkezés. 50–55 éves férfi (1. ábra). A koponya, az állkapocs és a váz is ép. A csontok között volt egy infans II. korú gyermek sípcsontja is. A koponya alakja felülnézetben ovoid, a szemüreg kerek, az orr széles, sulcus praenasalis megfigyelhető. A spina nasalis inferior 4. fokozatú, a homlok és a nyakszirt ívelt, a fossa canina közepesen mély. A fogak erősen kopottak. A becsült testmagasság 162,8 cm. Taxonómia: cromagnoid B-cromagnoid A (Farkas 1975). A bal csípőízületben

jelentős, a bal vállízületben enyhe gyulladás nyoma látható. A bal csípőízületben a combcsont fejének szivacsos állománya a gyulladás következtében több helyen felszívódott (2. ábra). A háti és ágyéki csigolyákon spondylosis deformans, a csigolyaközi porckorong és a hátsó kis ízületek gyulladása alakult ki. Mindkét térdkalácson, mindkét combcsont hátsó felszínén (linea aspera) és kistomporán, a sípcsont hátsó felszínén a felső harmadban (linea musculi solei), a tuberositas tibiae-n és radii-n, a csípőlapátokon a crista iliaca teljes hosszában, valamint a bal sarokcsonton jelentős fizikai megterhelésre utaló enthesopathia látható.

4. táblázat. A koponyák antropometriai jellemzői, Jánoshida-Berek.
Table 4. Measurements and indices of the skull, Jánoshida-Berek.

Régészeti kultúra – Archaeol. culture	Nagyrev		Halomsíros		Nagyrev/Halomsíros		
Sírszám – Grave no.	4	138	57	155	34	63	151
Leltári szám – Inventory no.	3517	3619	3558	3631	3539	3561	3629
Martin no.	Nem – Sex	♂	♂	♂	♀	♂	♀
1	–	176	–	188	–	191	–
5	–	106	–	105	–	103	–
8	–	–	–	141	–	148	–
9	–	100	98	97	–	106	–
10	–	122	–	108	–	–	–
11	–	120	–	119	–	122	–
12	–	–	112	120	–	123	–
17	–	136	–	138	–	142	–
20	–	–	–	–	–	119	–
38	–	–	–	1443	–	1587,2	–
40	–	94	–	99	–	91	–
43	–	108	103	104	–	113	–
45	–	135	–	130	–	142	–
46	–	97	–	87	–	98	–
47	–	107	–	117	–	131	–
48	–	66	–	69	–	79	–
51	–	40	–	40	–	43	–
52	–	34	–	32	–	37	–
54	–	27	–	24	–	25	–
55	–	49	–	48	–	57	–
62	–	–	–	46	–	47	–
63	–	36	–	39	–	37	–
65	–	126	–	113	–	–	–
66	–	102	–	97	–	–	–
69	35	32	–	33	35	36	(d) 50
70	59	–	–	64	59	–	(d) 32
71	35	32	–	28	35	–	–

A késő bronzkori sírok vizsgálatának eredményei

„D”. sír (Ltsz. 3648): Hamvasztásos temetkezés. 15–60 éves meghatározhatatlan nemű egyén. A csontok robuszticitása és az izomreliefek kifejezettsége közepes. A töredezettség mértéke közepes (1–5 cm), a kiégetettség részenként tökéletes. A

kiégettségben nincs jelentős eltérés a váz és a koponya különböző részei között. A kalcinált csontok tömege 134 g, mennyisége 10 és 50 darab közötti.

1. sír (Ltsz. 3514): Csontvázas temetkezés. Újszülött. Koponya- és vázcsont töredékek.

2. sír (Ltsz. 3515): A régészeti dokumentáció szerint hamvasztásos temetkezés, ezzel szemben a csontokon égésnyom nem látható. Infans I. korú (1–6 éves) gyermek. A koponya töredékes és hiányos, az állkapocs és a váz hiányzik.

3. sír (Ltsz. 3516): Hamvasztásos temetkezés. 1–14 éves gyermek csonttöredékei. A töredezettség mértéke közepes (1–5 cm), a kiégetettség tökéletlen. A kiégettségben nincs jelentős eltérés a váz és a koponya különböző részei között. A hamvak tömege 10 g, a kalcinált csontok mennyisége körülbelül 10 darab.

18. sír (Ltsz. 3524): Csontvázas temetkezés. 25–40 éves nő(?). Töredékes és hiányos koponya és váz, az állkapocs hiányzik. A szemüreg szögletes, az orr keskeny, az orrüreg alsó peremén sulcus praenasalis látható, a fossa canina sekély.

24. sír (Ltsz. 3529): Hamvasztásos temetkezés. Infans I. korú (1–6 éves) gyermek. A fragmentáltság mértéke közepes (1–5 cm), a kiégetettség részenként tökéletes. A koponya kevésbé jól kiégett, mint a váz. A kalcinált csontok tömege 46 g, mennyisége körülbelül 50 darab.

47. sír (Ltsz. 3550): Hamvasztásos temetkezés. 3–6 éves gyermek és egy 18–x éves nő(?). A csontok robuszticitása, az izomreliefek kifejezettsége gyenge. A fragmentáltság mértéke közepes (1–5 cm), a kiégetettség tökéletlen. A koponya kevésbé kiégett, mint a váz. A kalcinált csontok mennyisége meghaladja a 100 darabot, tömegük 462 g.

51. sír (Ltsz. 3554): Hamvasztásos temetkezés. 11–60 év közötti meghatározhatatlan nemű egyén. A csontok robuszticitása és az izomreliefek kifejezettsége gyenge. A töredezettség mértéke közepes (1–5 cm), a kiégetettség krétaszerű. A kiégettségben a váz és a koponya különböző részei között jelentős eltérés nem figyelhető meg. A kalcinált csontok tömege 200 g, mennyisége körülbelül 50 darab.

52. sír (Ltsz. 3555): Csontvázas temetkezés. 2–3 éves gyermek. A koponya és az állkapocs töredékes és hiányos, a váz hiányzik.

55. sír (Ltsz. 3557): Csontvázas temetkezés. 14–15 éves egyén. A koponya és a váz töredékes és hiányos, az állkapocs hiányzik.

57. sír (Ltsz. 3558): Csontvázas temetkezés. 25–35 éves férfi (3. ábra). Hiányos koponya, töredékes, hiányos váz. Az állkapocs hiányzik. A koponya alakja felülnézetben ovális, a homlok és a nyakszirt ívelt, a szemüreg szögletes. Az ágyéki és a nyaki csigolyákon enyhe peremképződés látható, a vázon az izomtapadási helyek kifejezettek. Varratcsont jött létre a lambdavarrat jobb oldalán.

64. sír (Ltsz. 3562): Hamvasztásos temetkezés. 35–55 éves meghatározhatatlan nemű egyén. A csontok robuszticitása és az izomreliefek kifejezettsége közepes. A töredezettség mértéke közepes (1–5 cm), a kiégetettség részenként tökéletes. A koponya tökéletesen, a csípőtájék és az ágyéki csigolyák kevésbé jól kiégettek. A kalcinált csontok mennyisége meghaladja a 100 darabot, tömege 380 g.

67. sír (Ltsz. 3563): Hamvasztásos temetkezés. Felnőtt korú, meghatározhatatlan nemű egyén. A csontok robuszticitása és az izomreliefek kifejezettsége közepes. A töredezettség mértéke közepes (1–5 cm), a kiégetettség a tökéletestől a krétaszerűig változik. A koponya és a medencetájék kiégettsége kevésbé tökéletes, mint a váz többi részéé. A kalcinált csontok tömege 384 g, mennyisége körülbelül 50 darab.

1. ábra: Rákóczifalva-Kastélydomb 138. sír (Ltsz. 3619), Nagyrév kultúra. 50–55 éves férfi, elől- és oldalnézet.

Fig. 1: Rákóczifalva-Kastélydomb, Grave 138 (Inv. No. 3619), Nagyrév culture, 50–55-year old male, frontal and lateral view.

2. ábra: Rákóczifalva-Kastélydomb 138. sír (Ltsz. 3619), Nagyrév kultúra. 50–55 éves férfi. Gyulladás a combcsont fején.

Fig. 2: Rákóczifalva-Kastélydomb, Grave 138 (Inv. No. 3619), Nagyrév culture, 50–55-year old male, inflammation on the femoral head.

73. sír (Ltsz. 3568): Hamvasztásos temetkezés. Felnőtt korú, meghatározhatatlan nemű egyén. A csontok robuszticitása és az izomreliefek kifejezettsége erős. A töredezettség mértéke közepes (1–5 cm), a kiégetettség részenként tökéletes. A koponya és az alsó végtag csontjainak kiégetettsége tökéletes, a mellkas kevésbé jól kiégett. A kalcinált csontok tömege 160 g, mennyisége 10 és 50 darab közötti.

75. sír (Ltsz. 3569): Csontvázas temetkezés. 25–35 éves nő. A koponya hiányos, a váz ép. A nyakszirt ívelt. A becsült testmagasság 154,0 cm.

3. ábra: Rákóczifalva-Kastélydomb, 57. sír (Ltsz. 3558), adultus korcsoportú férfi. Halomsíros kultúra, elől- és oldalnézet.

Fig. 3: Rákóczifalva-Kastélydomb, Grave 57 (Inv. No. 3558), adult male, Tumulus culture, frontal and lateral view of the skull.

5. táblázat. A vizsgált egyének vázcsontjainak metrikus adatai, Rákóczifalva-Kastélydomb.

Table 5. The metric data of the long bones, Rákóczifalva-Kastélydomb.

Régész. Kult. – Archaeol. cult.			Nagyrév				Halomsíros					Nagyrév - Haloms.	
Sírszám – Grave no.			4	138	18	38	54	75	110	151	163	17	34
Leltári sz. – Inv. no.			3517	3619	3524	3631	3558	3569	3599	3629	3636	3523	3539
Nem – Sex			♂	♂	♂	♂	♂	♀	♀	♀	♀	♂	♀
Clavicula	1	d	–	–	–	–	144	134	–	–	–	–	–
		s	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	6	d	42	–	–	–	36	34	–	–	–	–	–
		s	–	–	–	–	41	–	–	–	–	–	–
	6:1	d	–	–	–	–	25,00	25,37	–	–	–	–	–
Humerus		s	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	1	d	–	303	–	304	–	296	–	–	–	–	–
		s	–	303	–	301	–	–	–	–	–	–	–
	2	d	–	301	–	290	–	295	–	–	–	–	–
		s	–	302	–	297	–	–	–	–	–	–	–
	3	d	–	46	–	50	–	420	–	45	–	–	–
		s	–	46	–	47	49	–	–	43	–	–	–
	4	d	61	61	–	–	–	540	54	–	–	–	–
		s	–	62	–	65	–	540	51	–	–	70	–
	5	d	23	23	–	22	–	23	20	–	18	23	–
		s	22	23	–	20	23	22	20	20	18	29	–
	6	d	18	18	–	18	–	16	17	–	15	18	–
		s	18	18	–	17	17	17	17	–	15	18	–
	7	d	65	62	–	63	–	59	59	–	52	61	–
		s	64	65	–	63	62	60	59	–	54	61	–
	7:1	d	–	20,46	–	20,72	–	19,93	–	–	–	–	–
		s	–	21,45	–	20,93	–	–	–	–	–	–	–
	6:5	d	78,26	78,26	–	81,82	–	69,57	85,00	–	83,33	78,26	–
		s	81,82	78,26	–	85,00	73,91	77,27	85,00	–	83,33	62,07	–

5. táblázat folytatása. – Table 5 cont'd.

Régész. kult. – Archaeol. cult.			Nagyrév				Halomsíros					Nagyrév - Haloms.	
Sírszám – Grave no.			4	138	18	38	54	75	110	151	163	17	34
Leltári sz. – Inv. no.			3517	3619	3524	3631	3558	3569	3599	3629	3636	3523	3539
Nem – Sex			♂	♂	♂	♂	♂	♀	♀	♀	♀	♂	♀
Radius	1	d	–	–	–	220	–	220	–	–	205	–	–
		s	–	239	–	222	–	220	–	–	206	–	–
	2	d	–	–	–	217	–	209	–	–	196	–	–
		s	–	224	–	212	–	211	–	–	195	–	–
	3	d	–	43	–	45	–	43	–	–	36	44	–
		s	–	45	–	47	40	44	40	–	32	42	–
	4	d	16	19	–	17	–	–	–	–	13	18	–
		s	–	17	–	16	14	–	13	–	11	16	–
	5	d	13	12	–	12	–	11	–	–	11	17	–
		s	–	12	–	12	16	11	11	–	9	13	–
	3:2	d	–	–	–	20,74	–	19,54	–	–	18,37	–	–
		s	–	20,09	–	22,17	–	7,58	–	–	16,41	–	–
	5:4	d	81,25	63,16	–	70,59	–	20,85	–	–	84,62	94,44	–
		s	–	70,59	–	75,00	14,29	–	84,62	–	81,82	81,25	–
Brach. index	R1:H2	d	–	–	–	75,86	–	74,57	–	–	–	–	–
		s	–	79,14	–	74,75	–	–	–	–	–	–	–
Ulna	1	d	–	252	–	238	–	239	–	–	227	–	–
		s	–	–	–	–	–	240	–	–	228	–	–
	2	d	–	223	–	204	–	213	–	–	–	–	–
		s	–	–	–	207	–	210	–	–	198	–	–
	3	d	35	38	–	42	–	35	–	–	26	–	–
		s	–	36	–	40	39	35	–	–	27	40	–
	11	d	13	15	–	14	13	13	35	–	11	16	–
		s	–	14	–	14	15	12	–	–	10	16	–
	12	d	16	17	–	18	17	16	11	–	12	18	–
		s	–	17	–	17	16	16	–	–	12	18	–
	13	d	–	22	–	23	–	18	13	–	19	–	–
		s	–	20	21	23	–	20	–	–	18	20	–
	14	d	–	24	–	27	–	23	17	–	21	–	–
		s	–	23	24	27	–	24	–	–	20	24	–
	3:2	d	–	17,04	–	20,59	–	16,43	20	–	–	–	–
		s	–	–	–	19,32	–	16,67	–	–	13,64	–	–
	11:12	d	81,25	88,24	–	77,78	76,47	81,25	–	–	91,67	88,89	–
		s	–	82,35	–	82,35	93,75	75,00	–	–	83,33	88,89	–
	13:14	d	–	91,67	–	85,19	–	78,26	84,62	–	90,48	–	–
		s	–	86,96	87,50	85,19	–	83,33	–	–	90,00	83,33	–

82. sír (Ltsz. 3574): Hamvasztásos temetkezés. 20–35 éves, meghatározhatatlan nemű egyén. A csontok robuszticitása és az izomreliefek kifejezettsége közepes. A töredezettség mértéke közepes (1–5 cm), a kiégettség részenként tökéletes. A medencetájék kevésbé kiégett, mint a váz többi része. Az égett csonttöredékek tömege 695 g, mennyisége meghaladja a 100 darabot.

5. táblázat folytatása. – Table 5 cont'd.

Régész. Kult. – Arch.. cult.			Nagyrév				Halomsíros				Nagyrév - Haloms.			
Sírszám – Grave no.			4	138	18	38	54	75	110	151	163	17	34	
Leltári sz. – Inv. no.			3517	3619	3524	3631	3558	3569	3599	3629	3636	3523	3539	
Nem – Sex			♂	♂	♂	♂	♂	♀	♀	♀	♀	♂	♀	
Femur	1	d	–	429	–	410	–	400	410	408	–	–	–	
		s	–	430	–	–	–	–	–	406	–	–	–	
	2	d	–	430	–	410	–	395	–	405	–	–	–	
		s	–	430	–	408	–	–	–	403	–	–	–	
	6	d	–	28	–	26	31	24	24	28	21	24	–	
		s	–	27	26	26	25	24	24	26	21	26	22	
	7	d	–	24	–	23	30	23	25	28	23	31	–	
		s	–	26	26	24	29	25	24	24	23	30	25	
	8	d	–	86	–	80	96	77	78	78	72	90	–	
		s	–	87	84	80	95	78	80	79	70	90	75	
	9	d	–	30	–	30	35	31	29	32	27	43	–	
		s	–	31	–	30	–	33	31	32	27	40	–	
	10	d	–	26	–	25	27	22	24	25	24	27	–	
		s	–	26	–	24	–	24	24	25	22	26	–	
	21	d	–	79	–	88	–	70	–	–	–	–	–	
		s	–	83	–	–	79	–	–	–	–	–	–	
	8:2	d	–	20	–	19,51	–	19,49	–	19,26	–	–	–	
		s	–	20,23	–	19,61	–	–	–	19,6	–	–	–	
	6:7	d	–	116,67	–	113,04	103,33	104,35	96	100	91,3	77,42	–	
		s	–	103,85	100	108,33	86,21	96	100	108,33	91,3	86,67	88	
	10:9	d	–	86,67	–	83,33	77,14	70,97	82,76	78,13	88,89	62,79	–	
		s	–	83,87	–	80	–	72,73	77,42	78,13	81,48	65	–	
Tibia	1	d	–	350	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
		s	–	–	–	–	–	–	–	–	300	–	–	
	1a	d	–	351	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
		s	–	–	–	–	–	–	–	–	302	–	–	
	1b	d	–	341	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
		s	–	–	–	–	–	–	–	–	292	–	–	
	2	d	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
		s	–	–	–	–	–	–	–	–	280	–	–	
	8	d	–	32	–	27	–	25	26	28	24	32	–	
		s	–	31	28	24	–	27	26	–	22	31	–	
	8a	d	–	36	–	32	–	–	30	29	25	–	–	
		s	–	34	35	30	–	–	31	–	25	35	–	
	9	d	–	22	–	21	–	23	18	20	17	20	–	
		s	–	22	25	20	–	20	18	–	16	21	–	
	9a	d	–	23	–	23	–	–	20	21	19	21	–	
		s	–	21	26	22	–	–	20	–	19	22	–	
	10	d	–	90	–	74	–	80	78	79	63	84	–	
		s	–	92	85	76	–	80	76	–	63	84	–	
	10b	d	–	78	74	–	–	72	66	71	61	76	–	
		s	–	78	75	73	–	–	68	–	60	75	59	
	10b:1	d	–	22,29	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
		s	–	–	–	–	–	–	–	–	20	–	–	
	9:8	d	–	68,75	–	77,78	–	92	69,23	71,43	70,83	62,50	–	
		s	–	70,97	89,29	83,33	–	74,07	69,23	–	72,73	67,74	–	
	9a:8a	d	–	63,89	–	71,88	–	–	66,67	72,41	76,00	–	–	
		s	–	61,76	74,29	73,33	–	–	64,52	–	76,00	62,86	–	
Becsült testmag. (cm) –			–	162,2	–	158,8	–	156,0	157,0	156,2	149,2	–	–	
Estimated stature (cm)														

84. sír (Ltsz. 3575): Hamvasztásos temetkezés. 30–55 éves nő. A csonttöredékek robuszticitása és az izomreliefek kifejezettsége gyenge. A töredezettség mértéke közepes (1–5 cm), a kiégetettség tökéletes. A medencetájék kiégettsége kevésbé tökéletes, mint a váz többi részéé. A kalcinált csontok tömege 436 g, mennyisége körülbelül 50 darab.

86. sír (Ltsz. 3577): Csontvázas sír. 2–3 éves gyermek. A koponya és a váz töredékes és hiányos, az állkapocs hiányos. A koronavarrat jobb oldalán, a nyílvarrat lambda mérőponthoz közeli részén, valamint a lambdavarrat jobb oldalán egyaránt egy-egy közepes méretű varratcsont figyelhető meg. A bal falcsonton poroticus fázisú cribra cranii alakult ki.

6. táblázat. A hamvasztásos temetkezések vizsgálatának eredményei.

Table 6. Results of the examination of cremation burials.

Régészeti k. – Arch. c. Sírszám – Grave no.		Nagyrév 26 61 D			Halomsíros 3 47 51		
Rítus – Rite	Egy egyén – One person	+	+	+	+		+
	Két egyén – Two persons					+	
	Nem vizsgálható – Non-examinable						
Töredezettség mértéke – Measure of fragments	x–1 cm						
	1–5 cm	+	+	+	+	+	+
	5–x cm						
A kiégettség mértéke – Burning level	Krétaszerű – Cretaceous						+
	Tökéletestől krétaszerűig – From perfect to cretac.						
	Tökéletes – Perfect						
	Részenként tökéletes – Perfect in parts			+			
	Tökéletlen – Imperfect	+	+		+	+	
Mennyiség (db) – Quantity (pieces)	x–10	+			+		
	10–50			+			
	≈50						+
	100–x		+			+	
Robuszticitás – Robusticity	Gyenge – Weak		+			+	+
	Közepes – Medium			+			
	Kiemelkedő – Strong						
	Erőteljes – Very strong						
	Nem vizsgálható – Non-examinable	+			+		
Izomreliefek – Muscle attachment sites	Gyenge – Weak					+	+
	Közepes – Medium		+	+			
	Erős – Strong						
	Nem vizsgálható – Non-examinable	+			+		
Tömeg – Weight (g)		30	448	134	10	462	200

6. táblázat folytatása – Table 6 cont'd.

Régészeti k. – Arch. c. Sírszám – Grave no.		64	67	Halomsíros		89	99
				73	82		
Rítus – Rite	Egy egyén – One person	+	+	+	+	+	+
	Két egyén – Two persons						
	Nem vizsgálható – Non-examinable						
Töredezettség mértéke – Measure of fragments	x–1 cm						+
	1–5 cm	+	+	+	+	+	
	5–x cm						
A kiégettség mértéke – Burning level	Kréta szerű – Cretaceous						
	Tökéletes – Perfect		+				
	Részenként tökéletes – Perfect in parts	+		+	+	+	
	Tökéletlen – Imperfect						+
Mennyiség (db) – Quantity (pieces)	x–10						+
	10–50			+		+	
	≈50		+				
	100–x	+			+		
Robuszticitás – Robusticity	Gyenge – Weak						
	Közepes – Medium	+	+		+		
	Kiemelkedő – Strong						
	Erőteljes – Very strong			+		+	
	Nem vizsgálható – Non-examinable						+
Izomreliefek – Muscle attachment sites	Gyenge – Weak	+	+	+	+	+	+
	Közepes – Medium						
	Erős – Strong						
	Nem vizsgálható – Non-examinable						+
Tömeg – Weight (g)		380	384	160	695	248	8

89. sír (Ltsz. 3579): Hamvasztásos temetkezés. 20–60 éves férfi. A felsőarc rendkívül robusztus. A váz robuszticitása és az izomreliefek kifejezettsége erős. A fragmentáltság mértéke közepes (1–5 cm), a kiégettség részenként tökéletes. A koponya és az alsó végtagok kevésbé jól kiégettek, mint a váz többi része. A hamvak tömege 248 g, a kalcinált csontok mennyisége 10 és 50 darab közötti.

99. sír (Ltsz. 3588): Hamvasztásos temetkezés. 4–6 éves gyermek. A töredezettség mértéke kicsi (1 cm-es, és annál kisebb csonttöredékek), a kiégettség tökéletes. Az alkarcsonatok kevésbé kiégettek, mint a koponya, vagy a váz többi része. A hamvak tömege 8 g, a kalcinált csontok mennyisége körülbelül 10 darab.

6. táblázat folytatása – Table 6 cont'd

Régészeti k. – Arch. c. Sírszám – Grave no.		103	112	Halomsíros		164	170
				142	148		
Rítus – Rite	Egy egyén – One person	+	+	+	+	+	+
	Két egyén – Two persons						
	Nem vizsgálható – Non-examinable						
Töredezettség mértéke – Measure of fragments	x–1 cm						
	1–5 cm	+	+	+	+	+	+
	5–x cm						
A kiégettség mértéke – Burning level	Kréta-szerű – Cretaceous		+				
	Tökéletestől kréta-szerűig – From perfect to cretac.	+				+	
	Tökéletes – Perfect				+		+
	Részenként tökéletes – Perfect in parts						
	Tökéletlen – Imperfect			+			
Mennyiség (db) – Quantity (pieces)	x–10	+					
	10–50				+		
	≈50			+			+
	100–x		+			+	
Robuszticitás – Robusticity	Gyenge – Weak						
	Közepes – Medium		+		+		+
	Kiemelkedő – Strong						
	Erőteljes – Very strong					+	
	Nem vizsgálható – Non-examinable	+		+			
Izomreliefek – Muscle attachment sites	Gyenge – Weak						
	Közepes – Medium		+				+
	Erős – Strong					+	
	Nem vizsgálható – Non-examinable	+		+	+		
Tömeg – Weight (g)		64	580	222	58	500	440

100. sír (Ltsz. 3589): Csontvázas temetkezés. 3–5 éves gyermek. Töredékes és hiányos koponya és váz, hiányos állkapocs. A jobb szemüregben cribroticus fázisú cribra orbitalia, a jobb falcson ton poroticus fázisú cribra cranii látható.

103. sír (Ltsz. 3592): Hamvasztásos temetkezés. 15–x éves, meghatározhatatlan nemű egyén. A töredezettség mértéke közepes (1–5 cm), a kiégettség a tökéletestől a kréta-szerűig változik. A kalcinált csontok tömege 64 g, mennyisége körülbelül 10 darab.

110. sír (Ltsz. 3599): Csontvázas temetkezés. 35–40 éves nő. A koponya és az állkapocs töredékes és hiányos, a váz hiányos. A koponya alakja felülnézetben birsoid. A homlok meredek, a nyakszirt ívelt. A lambdavarrat jobb oldalán sok nagy varratcsont látható. A becsült testmagasság 157,0 cm. Perforatio fossa olecranii humeri (Farkas 1975).

6. táblázat folytatása – Table 6 cont'd.

Régészeti k. – Arch. c. Sírszám – Grave no.		172	Halomsíros 173 120/a		120/b	Nagyрэv – Haloms. 24 84	
Rítus – Rite	Egy egyén – One person		+		+	+	+
	Két egyén – Two persons	+		+			
	Nem vizsgálható – Non-examinable						
Töredezettség mértéke – Measure of fragments	x–1 cm						
	1–5 cm	+	+	+	+	+	+
	5–x cm						
A kiégettség mértéke – Burning level	Kréta-szerű – Cretaceous						
	Tökéletes – Perfect				+		
	Részenként tökéletes – Perfect in parts		+	+		+	
	Tökéletlen – Imperfect	+					
	x–10						
Mennyiség (db) – Quantity (pieces)	10–50	+					
	≈50		+	+	+	+	+
	100–x						
Robuszticitás – Robusticity	Gyenge – Weak						+
	Közepes – Medium			+			
	Kiemelkedő – Strong						
	Erőtéljes – Very strong		+				
	Nem vizsgálható – Non-examinable	+			+	+	
Izomreliefek – Muscle attachment sites	Gyenge – Weak						+
	Közepes – Medium			+			
	Erős – Strong		+				
	Nem vizsgálható – Non-examinable	+			+	+	
Tömeg – Weight (g)		32	234	298	194	46	436

112. sír (Ltsz. 3601): Hamvasztásos temetkezés. 20–60 éves, meghatározhatatlan nemű egyén. A csontok robuszticitása és az izomreliefek kifejezettsége közepes. A töredezettség mértéke közepes (1–5 cm), a kiégettség krétaszerű. A medencetájék kevésbé kiégett, mint a váz. A kalcinált csontok tömege 580 g, mennyisége meghaladja a 100 darabot.

113. sír (Ltsz. 3602): A régészeti dokumentáció szerint hamvasztásos temetkezés, ezzel szemben a csontokon égésnyom nem látható. Újszülött gyermek. A koponya és a váz töredékes-hiányos, állkapocs nincs.

120a. sír (Ltsz. 3606): Hamvasztásos temetkezés. Infans I. korú (1–6 éves) gyermek és 15–45 éves felnőtt kalcinált csonttöredékei. A felnőtt egyén robuszticitása és az izomreliefek kifejezettsége közepes. A fragmentáltság mértéke közepes (1–5 cm), a

kiégetettség részenként tökéletes. A koponya kevésbé kiégett, mint a váz. A hamvak tömege 298 g, a kalcinált csontok mennyisége körülbelül 50 darab.

120b. sír (Ltsz. 3607): Hamvasztásos temetkezés. 5–14 éves gyermek. A fragmentáltság mértéke közepes (1–5 cm), a kiégetettség a tökéletestől a krétaszerűig változik. A koponya kiégettsége tökéletes, a medence kevésbé kiégett. A kalcinált csontok tömege 194 g, mennyisége körülbelül 50 darab.

7. táblázat. A késő bronzkori hamvasztásos temetkezések jellemzői.
Table 7. Summary of the characteristics of Late Bronze Age cremation burials.

		N	%
Rítus – Rite	Egy egyén – One person	17	85,0
	Két egyén – Two persons	3	15,0
Töredezettség mértéke – Measure of fragments	x–1 cm	1	5,0
	1–5 cm	19	95,0
	5–x cm	0	0,0
A kiégettség mértéke – Burning level	Krétaszerű – Cretaceous	2	10,0
	Tökéletestől krétaszerűig – From perfect to cretaceous	4	20,0
	Tökéletes – Perfect	1	5,0
	Részenként tökéletes – Perfect in parts	9	45,0
	Tökéletlen – Imperfect	4	20,0
Mennyiség (db) – Quantity (pieces)	x–10	3	15,0
	10–50	5	25,0
	≈50	7	35,0
	100–x	5	25,0
Robuszticitás – Robusticity	Gyenge – Weak	2	14,3
	Közepes – Medium	8	57,1
	Kiemelkedő – Strong	0	0,0
	Erőteljes – Very strong	4	28,6
	Nem vizsgálható – Non-examinable	6	30,0
Izomreliefek – Muscle attachment sites	Gyenge – Weak	2	15,4
	Közepes – Medium	7	53,8
	Erős – Strong	4	30,8
	Nem vizsgálható – Non-examinable	7	35,0
Átlagos tömeg (g) – Average weight (g)		273 g	

125. sír (Ltsz. 3612): Csontvázás temetkezés. 0–2 éves gyermek. A koponya és a váz töredékes és hiányos, állkapocs nincs.

142. sír (Ltsz. 3622): Hamvasztásos temetkezés. 7–18 éves egyén. A töredezettség mértéke közepes (1–5 cm), a kiégetettség tökéletlen. A medence- és a térdízület kevésbé jól kiégett, mint a váz többi része. A kalcinált csontok tömege 222 g, mennyisége körülbelül 50 darab.

147. sír (Ltsz. 3625): Csontvázás temetkezés. 2–4 éves gyermek. Töredékes-hiányos koponya és váz, az állkapocs hiányzik.

148. sír (Ltsz. 3626): Hamvasztásos temetkezés. 10–30 éves, meghatározhatatlan nemű egyén. A felnőtt robuszticitása közepes. A töredezettség mértéke közepes (1–5 cm), a kiégetettség részenként tökéletes. A hamvak tömege 58 g, a kalcinált csontok mennyisége 10 és 50 darab közötti.

155. sír (Ltsz. 3631): Csontvázas temetkezés. 25–30 éves férfi (4. ábra). A koponya, az állkapocs és a váz egyaránt ép. A koponya alakja felülnézetben ovális alakú, a homlok és a nyakszirt ívelt, a szemüreg szögletes, az orr keskeny, az orrüreg alsó pereme anthropin, a spina nasalis anterior 4. fokozatú, a fossa canina közepesen mély. Taxonómia: mediterrán-nordikus (Farkas 1975). A becsült testmagasság 157,6 cm. A bal falcsonton poroticus fázisú cribra orbitalia látható.

4. ábra: Rákóczi-falva-Kastélydomb 155. sír (Ltsz. 3631), Halomsíros kultúra. 23–39 éves férfi, elől- és oldalnézet.

Fig. 4: Rákóczi-falva-Kastélydomb, Grave 155 (Inv. No. 3631), 23–29-year old male, Tumulus culture, frontal and lateral view of the skull.

163. sír (Ltsz. 3636): Csontvázas temetkezés. 21–24 éves nő. A koponya töredékes és hiányos, az állkapocs hiányzik, a váz ép. A lambdavarratban Worm-féle varratcsontok jelentkeztek. A becsült testmagasság szerint 146,66 cm. A csontok között egy 5–6 éves gyermek felkar- és sípcsontja is volt.

164. sír (Ltsz. 3637): Hamvasztásos temetkezés. 20–30 éves férfi(?). A csontok robuszticitása és az izomreliefek kifejezettsége erős. A töredezettség mértéke közepes (1–5 cm), a kiégetettség a tökéletestől a krétaszerűig változik. Az ágyéki csigolyák kevésbé jól kiégettek, mint a váz többi része. A hamvak tömege 500 g, a kalcinált csontok mennyisége meghaladja a 100 darabot.

170. sír (Ltsz. 3643): Hamvasztásos temetkezés. 30–60 éves, meghatározhatatlan nemű egyén. A csontok robuszticitása és az izomreliefek kifejezettsége közepes. A fragmentáltság mértéke közepes (1–5 cm), a kiégetettség részenként tökéletes. A kiégetettségben a váz különböző részei és a koponya között nincs jelentős eltérés. A hamvak tömege 298 g, a kalcinált csontok mennyisége 50 és 100 darab közötti.

172. sír (Ltsz. 3644): Hamvasztásos temetkezés. 2–3 éves gyermek. A hamvak közül előkerült egy felnőtt egyén nagyörlő fogának töredéke is. A töredezettség közepes (1–5 cm), a kiégetettség tökéletlen. A medencetájék kevésbé kiégett, mint a váz többi része és a koponya. A hamvak tömege 32 g, a kalcinált csontok mennyisége 10 és 50 darab közötti.

173. sír (Ltsz. 3645): Hamvasztásos temetkezés. 20–60 éves, meghatározhatatlan nemű egyén. A csontok robuszticitása és az izomreliefek kifejezettsége erős. A fragmentáltság mértéke közepes (1–5 cm), a kiégetettség részenként tökéletes. Az alkar csontjai kevésbé kiégetettek, mint a koponya vagy a váz többi része. A kalcinált csontok tömege 234 g, mennyisége körülbelül 50 darab.

A bizonytalan régészeti besorolású, kora vagy késő bronzkori sírok

17. sír (Ltsz. 3523): Csontvázas temetkezés. 35–50 éves férfi. A koponya és az állkapocs töredékes és hiányos, a váz hiányos. Az orr keskeny, az orrüreg alsó pereménél fossa praenasalis figyelhető meg. A spina nasalis anterior a Broca szerinti skálán 1. fokozatú, alveolaris prognathia nincs, a fossa canina közepesen mély. Az izomtapadási helyek a vázon mindenhol erősen kifejezettek. Enthesopathia látható mindkét sarokcsonton, a sípcsontok érdességén és a bal térdkalácson.

34. sír (Ltsz. 3539): Csontvázas temetkezés. 20–30 éves nő. A koponya, az állkapocs és a váz is töredékes és hiányos.

63. sír (Ltsz. 3561): Csontvázas temetkezés. A koponya ép, az állkapocs hiányos, a váz töredékes és hiányos. 40–45 éves férfi (5. ábra). A koponya alakja felülnézetben pentagonoid, a szemüreg kerek, az orr széles. Az orrüreg alsó peremén sulcus praenasalis látható. A spina nasalis anterior 3. fokozatú, az alveoláris prognathia kicsi, a homlok ívelt, a fossa canina közepesen mély. A koronavarratban egy, a lambdavarratban sok nagy varratsont figyelhető meg. Taxonómia: nordikus-atlantomediterrán (Farkas 1975). A két jobb felső kisórló fogkoronájának nagy része lekopott.

5. ábra: Rákóczifalva-Kastélydomb, 63. sír (Ltsz. 3561), adultus férfi. Nagyrév vagy Halomsíros kultúra. Elöl- és oldalnézet.

Fig. 5: Rákóczifalva-Kastélydomb, Grave 63 (Inv. No. 3561), adult male, Tumulus culture. Frontal and lateral view of the skull.

85. sír (Ltsz. 3576): Csontvázas temetkezés. 20–25 éves. A koponya, az állkapocs és a váz is töredékes és hiányos. Több megfigyelhető nemi jellege nőies, a nem meghatározása ennek ellenére nem lehetséges.

93. sír (Ltsz. 3583): Csontvázas sír. 6–7 éves gyerek. A koponya töredékes, az állkapocs töredékes és hiányos, a váz hiányos. Mindkét szemüregben cribra orbitalia (cribroticus forma) látható.

146. sír (Ltsz. 3624): Csontvázas temetkezés. 2–3 éves gyermek. A koponya töredékes-hiányos, állkapocs nincs, a váz hiányos. A jobb szemüregben poroticus fázisú cribra orbitalia látható.

151. sír (Ltsz. 3629): Csontvázas temetkezés. 30–35 éves nő. A koponya, az állkapocs és a váz egyaránt töredékes-hiányos. A csontok között volt egy gyermek csípőcsontdarabja is. A becsült testmagasság 156,2 cm.

Az eredmények megvitatása, következtetések

A kora bronzkori sírok vizsgálata során összesen 5 egyén maradványait elemeztem. Az eredményekből a kis esetszám miatt a népességre vonatkozó jelentős következtetés nem vonható le.

A késő bronzkori egyének vizsgálata során 37 sírból 40 egyén maradványait különítettem el. A temető elemzésekor kiderült, hogy a felnőttkort el nem érők meglehetősen nagy számban fordultak elő (2–3. táblázat). Ezt a tényt Farkas (1975) is megemlíttette munkájában, hozzátéve egyúttal azt is, hogy véleményét kizárólag a csontvázas sírok vizsgálatának eredményeire alapozta. A felnőttek hiányzó sírjait véleménye szerint a hamvasztásos temetkezések között kell keresni (Farkas 1975). Farkas a kandidátusi disszertációjában a gyermekek becsült életkorára vonatkozóan a jelen kéziratban megadottnál valamivel tágabb korintervallumot használt. A különbség oka nagy valószínűleg az utóbbi évtizedekben lezajlott antropológiai módszertani fejlődés, amely lehetővé tette a jelen kutatómunka során újabb – és reményeink szerint – pontosabb életkorbecslési metodikák használatát.

A hamvasztásos sírok vizsgálatának eredményei alapján megállapítható, hogy bár a késő bronzkori népességben a felnőttek sírjainak száma a kalcinált csontok vizsgálata után valóban megnövekedett, a gyermekek és fiatalok aránya a temetőben így is nagynak tekinthető. A bronzkori népességekre vonatkozó hazai embertani irodalmat áttekintve megállapítható, hogy mindössze egyetlen olyan leírt sorozat ismert, amelyben hasonlóan magas a felnőttkort el nem érők aránya, mint Rákóczi-falván, ez Jánoshida-Berek (Hajdu 2008). A többi feltárt késő bronzkori temetőben a felnőttkort el nem érők sírjainak kis száma valószínűleg a gyermeksírok sekélységének köszönhető, valamint annak a ténynek, hogy a gyermekek csontjai jóval vékonyabbak, így a posztmortem folyamatok jóval nagyobb kárt okozhatnak a gyermekek csontjaiban, mint a felnőttek csontjaiban.

A férfiak és nők aránya a temetőben kiegyenlített, azonban a meghatározhatatlan nemű egyének nagy száma ebben az esetben nem hagyható figyelmen kívül. A vizsgálható késő bronzkori hamvasztásos sírokban a nemek és a korcsoportok egymáshoz viszonyított arányát a kalcinált csontok töredezettsége miatt nem lehetett vizsgálni.

A késő bronzkori népesség metrikus adatok (4–5. táblázat) alapján történő jellemzése és más népességekkel történő összehasonlító elemzése a leletek rossz megtartása, a mérhető koponyák alacsony száma miatt nem lehetséges.

A késő bronzkori hamvasztásos temetkezések egy sír kivételével minden esetben közepes nagyságú (1 és 5 cm közötti) csonttöredékeket tartalmaztak (7–8. táblázat). A kiégetettség mértéke, a csonttöredékek mennyisége, a koponya, illetve a váz különböző részeinek kiégetettségében megfigyelhető különbségek nagymértékben variáltak. A hamvak átlagos tömege 273 g volt, azonban öt esetben a vizsgálható csonttöredékek tömege, illetve mennyisége annyira kevés volt, hogy ez jelentősen módosította a hamvak átlagos tömegére kapott értéket.

A hamvasztásos temetkezések döntő többsége egyetlen személy maradványait tartalmazta. Három esetben a hamvasztott gyermekek maradványai felnőttek kalcinált csontjaival együtt kerültek elő. A lehetséges rokon kapcsolat a kalcinált csontanyag megtartásából adódóan nem vizsgálható, bár a 47. sírból egy nő és egy gyermek hamvai együtt kerültek elő, ez talán utalhat anya-gyermek kapcsolatra is. Ugyanakkor ezeknél a síroknál a második egyénből meglévő kevés töredék miatt a hamvasztás helyén, a feltárásnál, a tisztításnál történt bekeveredés sem zárható ki teljes mértékben.

* * *

Tanulmányommal a 80 éves Gyenis Gyulát és Marcsik Antóniát köszöntöm.

A rákóczi falvi leletanyag elemzését Kovács Tibor felkérésére végeztem el, jelen tanulmányomat Kovács Tibor emlékének ajánlom.

Köszönetnyilvánítás: Köszönettel tartozom Marcsik Antóniának, hogy lehetővé tette Rákóczi falva-Kastélydomb bronzkori leleteinek feldolgozását, Molnár Erikának pedig, hogy elvégezte a leletanyag vizsgálatra való előkészítését, továbbá Balassa Tímeának a feldolgozás során nyújtott segítségéért. A kutatás az FK128013 azonosító számú projekt keretében, valamint az MTA Bolyai János kutatási ösztöndíja támogatásával valósult meg.

Irodalom

- Aufderheide, A., Rodriguez-Martin, C. (1998): *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Bernert, Zs. (2005): Paleoantropológiai programcsomag. *Folia Anthropologica*, 3: 71–74.
- Bernert, Zs., Évinger, S., Hajdu, T. (2007): New data on the biological age estimation of children using bone measurements based on historical populations from the Carpathian Basin. *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici*, 99: 199–206.
- Bernert, Zs., Évinger, S., Hajdu, T. (2008): Adatok a gyermekek életkorbecsléséhez a Kárpát-medencei történeti népségek gyermekhalottainak csontméretei alapján. *Anthropologiai Közlemények*, 49: 43–50.
- Chochol, J. (1961): Analyse menschlicher Brandreste aus den Lausitzer Gräberfeldern in Ushi nad Laben-Střečkov II. und in Žirovice, Bezirk Cheb. In: Plesl, E. (Ed.) *Lužicea kultura v severo-západních Čechách*. Praha. pp. 273–293.
- Csalog, Zs. (1963a): Rákóczi falva-Kastélydomb (Kom. Szolnok, Kr. Szolnok). *Archaeologiai Értesítő*, 90: 298.
- Csalog, Zs. (1963b): Rákóczi falva-Kastélydomb (Szolnok m., Szolnoki j.). *Régészeti Füzetek*, 1(16): 16–17.
- Csányi, M. (1983): A nagyrévi kultúra leletei a közép-tisza vidékről. *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv*, 1982/83: 33–65.
- Éry, K., Kralovánszky, A., Nemeskéri, J. (1963): Történeti népségek rekonstrukciójának reprezentációja. *Anthropologiai Közlemények*, 7: 41–90.

- Farkas, Gy. (1975): *A Dél-Alföld őskorának paleoantropológiája*. Kandidátusi értekezés. József Attila Tudományegyetem, Szeged.
- Farkas, Gy. (1976a): Results of the evaluation of prehistoric finds from the South of the Great Hungarian Plain. *Anthropologie*, 14(3): 227–229.
- Farkas, Gy. (1976b): The problem of the coincidence of archaeological and anthropological sex-determinations in case of Prehistoric finds in the Southern Great Hungarian Plain. *Acta Biologica Szegediensis*, 22(1–4): 137–143.
- Farkas, Gy. (1977a): *A Dél-Alföld őskorának paleoantropológiája*. Kandidátusi értekezés tézisei. *Anthropológiai Közlemények*, 21: 115–132.
- Farkas, Gy. (1977b): Anthropological outlines of the prehistory of the Southern part of the Great Hungarian Plain and of Northern Yugoslavia. *Acta Biologica Szegediensis*, 23(1–4): 139–167.
- Farkas, Gy., Lipták, P. (1971): A Tápé mellett feltárt késő bronzkori temető antropológiai értékelése. *Anthropológiai Közlemények*, 15: 3–18.
- Farkas, Gy., Lipták, P. (1975): Anthropologische Auswertung des bronzezeitlichen Gräberfeldes bei Tápé. In: Trogmayer, O. (Ed.) *Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé. Fontes Archaeologici Hungariae*, 17: 229–267.
- Farkas, Gy., Marcsik, A. (1975): Anatomical variations and palaeopathological observations in Prehistoric series. *Acta Biologica Szegediensis*, 21(1–4): 147–163.
- Ferembach, D., Schwidetzky, I., Stloukal, M. (1979): Empfehlungen für die Alters- und Geschlechtsdiagnose am Skelett. *Homo*, 30: 1–32.
- Fischl, K.P., Hajdu, T. (2016): Mezőnagymihály – Nagyecser-Észak lelőhely bronzkori temetkezései. *Tisicum*, 25: 141–160.
- Hajdu, T. (2008): A késő-bronzkori halomsíros kultúra Jánoshida-Berek lelőhelyen feltárt temetőjének embertani vizsgálata. *Anthropológiai Közlemények*, 49: 65–82.
- Hajdu, T. (2012a): *A bronzkori Füzesabony és Halomsíros kultúra népességének biológiai rekonstrukciója*. PhD disszertáció. ELTE TTK Embertani Tanszék, Budapest.
- Hajdu, T. (2012b): *A bronzkori Füzesabony és Halomsíros kultúra népességének biológiai rekonstrukciója*. Doktori értekezés tézisei. *Anthropológiai Közlemények*, 53: 133–140.
- Hänsel, B., Kalicz, N. (1986): Das bronzezeitliche Gräberfeld von Mezőcsát, Kom. Borsod, Nordostungarn. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 67: 6–75.
- Işcan, M.Y., Loth, S.R., Wright, R.K. (1984): Age estimation from the rib by phase analysis: white males. *Journal of Forensic Science*, 29: 1094–1104. DOI: [10.1520/JFS11776J](https://doi.org/10.1520/JFS11776J)
- Işcan, M.Y., Loth, S.R., Wright, R.K. (1985): Age estimation from the rib by phase analysis: white females. *Journal of Forensic Science*, 30: 853–863. DOI: [10.1520/JFS11018J](https://doi.org/10.1520/JFS11018J)
- Kovács, T. (1981): Zur Problematik der Entstehung der Hügelgräber. *Slovenská Archeológia*, 29(1): 87–96.
- Köhler, K., Hajdu, T. (2008): A Szurdokpüspöki-Hosszú-dűlő lelőhelyen feltárt temetkezések vizsgálatának eredményei. *Folia Anthropologica*, 7: 53–61.
- Köhler, K., Hajdu, T. (2009): Die anthropologischen Untersuchungen der Skelettfunde aus Szurdokpüspöki-Hosszú-dűlő. In: Guba, Sz., Bácsmegi, G. (Eds): Eine dreifache Bestattung der Hügelgräberkultur aus der Gemarkung von Szurdokpüspöki (NO-Ungarn). *Analele Banatului SN, Arheologie - Istorie*, 17: 129–139.
- Kővári, I. (2008): *Az Alföld őskori népességeinek megítélése kraniometriai elemzésük révén*. PhD disszertáció. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Kővári, I., Marcsik, A. (2004): Különleges melléklettel eltemetett késő bronzkori csontvázlelet vizsgálata. In: Ilon, G. (Szerk.) *ΜΩΜΩΣ 3*. Szombathely-Bozsok. pp. 207–209.
- Lipták, P., Marcsik, A. (1975): Skeletal remains of the Avar Period and 10th Century cemetery excavated at Rákóczipfalva-Kastélydomb. *Acta Biologica Szegediensis*, 21(1–4): 165–179.
- Martin, R., Saller, K. (1957): *Lehrbuch der Anthropologie*. 3. Auflage. Gustav Fischer, Stuttgart.
- Meindl, R.S., Lovejoy, C.O. (1985): Ectocranial suture closure: A revised method for the determination of skeletal age at death based on the lateral-anterior sutures. *American Journal of Physical Anthropology*, 67: 51–63.

- Nemeskéri, J., Harsányi, L. (1968): A hamvasztott csontvázleletek vizsgálatának kérdései. *Anthropologiai Közlemények*, 12: 99–116.
- Ortner, D.J. (2003): *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*. Academic Press, Amsterdam.
- Pap, I., Fóthi, E., Józsa, L., Bernert, Zs., Hajdu, T., Molnár, E., Bereczki, Zs., Lovász, G., Pálfi, Gy. (2009): Történeti embertani protokoll – A régészeti feltárások embertani anyagainak kezelésére, alapszintű feldolgozására és elsődleges tudományos vizsgálatára. *Anthropologiai Közlemények*, 50: 108–123.
- Schour, J., Massler, M. (1941): The development of the human dentition. *Journal of the Americal Dental Association*, 28: 1153–1160.
- Sjøvold, T. (1990): Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evolution*, 5: 431–447. DOI: [10.1007/BF02435593](https://doi.org/10.1007/BF02435593)
- Stloukal, M., Hanáková, H. (1978): Die Lange der Langsknochen altslawischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen. *Homo*, 29: 53–69.
- Szathmáry, L. (1979): A Déri Múzeum bronzkori csontvázleleteinek embertani vizsgálata. A *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 4: 39–57.
- Todd, T.W. (1920): Age changes in the pubis bone: I. The male white pubis. *American Journal of Physical Anthropology*, 3: 285–334.
- Tóth, G. (2013): Bronzkori halomsír embertani anyaga Jánosházáról. *Vasi Szemle*, 67: 471–474.
- Tóth, G., Melis, E., Ilon, G. (2016): A ménfőcsanakai feltárás (2009–2011) bronzkori leletanyagának embertani és azokkal összefüggő régészeti eredményei. In: Csécs, T., Takács, M. (Szerk.) *Beatus homo qui invenit sapientiam*. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára. Győr. pp. 737–755.
- Ubelaker, D.H. (1978): *Human skeletal remains: excavation, analysis, interpretation*. Taraxacum, Washington.
- Zoffmann, K.Zs. (1995): A Nagyrév és Vátia kultúrák hamvasztott csontvázleletei Szigetszentmiklós-Felsőtag lelőhelyéről. In: Kalicz, N., Schreiber, R. (Szerk.) *Bronzkori urnatemető Szigetszentmiklós határában. Ráckevei Múzeumi Füzetek*, 2: 170–180.
- Zoffmann, K.Zs. (2004): Újabb őskori embertani leletek Kelet-Magyarországról. A *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 2004: 83–94.
- Zoffmann, K.Zs. (2005): Az Oszlár–Nyárfaszög lelőhelyen feltárt késő-bronzkori embertani leletek. In: Koós, J. – A késő bronzkor történeti kérdései Északkelet-Magyarországon. Különös tekintettel az oszlári ásatás eredményeire. PhD doktori értekezés, ELTE Régészettudományi Intézet, Budapest.

Levelezési cím: Hajdu Tamás
 Mailing address: Embertani Tanszék
 Eötvös Loránd Tudományegyetem
 Pázmány P. s. 1/c.
 H-1117 Budapest
 Hungary
 Embertani Tár
 Magyar Természettudományi Múzeum
 Ludovika tér 2.
 H-1083 Budapest
 Hungary
tamas.hajdu@ttk.elte.hu
hajdu.tamas@nhmus.hu